

ТЕРЕНСКИ РАД И ЕКСКУРЗИЈЕ, ЗАПОСТАВЉЕНА МЕТОДА У НАСТАВИ ГЕОГРАФИЈЕ. ЗАШТО?

Бранко Ристановић¹, Драгана Милошевић²,
Александар Поповић³, Драгана Весовић⁴

Апстракт: Географија, као мултидисциплинарна наука, се у 21. веку суочава са све већим изазовима и проблемима у реализацији као школског предмета. Она губи значај као предмет у образовно-васпитном систему. Бројни разлози су за то: у нашој школској пракси постоји велика разлика између научне и наставне географије (дескрипција и вербализам), мотивациони проблем (и ученика и наставника), развој методике наставе и дидактике не прати развој географије. Да ли се зона комформизма која влада у учионици може и сме заменити изласком из ње? Да ли су наставници спремни на то? И зашто нису. Анкета у основним и средњим школама, спроведена за потребе овог истраживања, даје одговоре на постављена питања. Теренска настава је настава у изворној стварности. Њена примена је очигледна и оправдана. Проналазак баланса између кабинетске и теренске наставе је изазов који се поставља пред професора географије. Савладавање овог процеса води ка остваривању савременог концепта наставе географије чији је крајњи циљ развијање географског (логичког) мишљења и закључивања.

Кључне речи: Теренски рад, екскурзија, настава географије, анкета

УВОД

Циљ географске наставе је на што бољи начин научити ученике разумевању појава и процеса у материјалном и нематеријалном свету. Те појаве и процесе збирно можемо назвати изворном стварношћу. По свим дефиницијама географије као науке, предмет њеног проучавања је географски простор. Читава Земља, или неки њен део, су оно што географи проучавају. Лингвистика проучава језик, објект који се на разне начине може „донети“ у учионицу (текст, говорник, снимак). Биологија проучава живот, па тако многи живи организми могу доспети у учионицу. Физика, хемија, математика, такође, се могу тиме похвалити. Посматрајући или креирајући експеримент у настави физике, хемије и биологије ученици директно проучавају изворну стварност. Наставници ових предмета могу се похвалити да они већи део изворне стварности могу донети у учионицу. Међутим, са географијом то није случај. Она у учионицу може донети врло мали део изворне стварности коју проучава. Већина тога остаје ван учионице. Географима је заправо терен изворна стварност. Реч терен настала је од латинске речи „terra“ што значи земља, крај, предео. Осим у географији, реч терен се данас употребљава и у геологији, геодезији, архитектури, новинарству, војсци и у свакодневном говору значи праксу па се најчешће употребљава као супротност кабинету, канцеларији или било чему другоме што на свој начин представља теорију (многи кажу да је у књигама све у реду, али „на терену“ је сасвим другачије).

Следећи логику значења речи, теренска настава (географска екскурзија) би била настава која се изводи на терену. Односно, за географе је теренска настава настава у изворној стварности. Проучавање изворне стварности има велике предности али и недостатке. Предности су јасне: непосредно суочавање с предметом п(р)оучавања, где је та непосредност једина и

¹ Универзитет у Новом Саду - Природно-математички факултет, Трг Доситеја Обрадовића 3, Нови Сад, Србија, brankoris@yahoo.com, ORCID: 0009-0006-6002-1999

² Основна школа „Светозар Марковић“, Косовских јунака 10, Лапово, Србија

³ Основна школа „Вукова спомен школа“, Тршић, Србија

⁴ Дом ученика средњих школа, Ужичке Републике 116, Ужице, Србија

сасвим довољно велика предност. Међутим, изворна стварност најчешће није једноставна па је тешко уочити одређене појаве и процесе јер су они толико повезани са осталима, да онај који учи и нема „вешто око“, не разликује једну појаву од друге. Стога је најбоље да се настава прво одвија у кабинету, где се изворна стварност може, уз помоћ наставних објеката и средстава, рашчланити, зауставити, убрзати, повећати, смањити и тиме боље упознати.

Путовање чији је примарни циљ образовање, познато је још из античких времена. Већ тада су људи путовали да би учили и образовали се (Nardo, 2005; Работић, 2011). У Европи су у 17, 18. и 19. веку путовања, чија је сврха била доминантно образовна, била веома популарна и обавезан сегмент образовања виших слојева друштва. Реч екскурзија долази од латинске речи *excursion* у значењу излет или кратко путовање. У „Речнику српског језика“ Матице Српске, екскурзија се у примарном значењу дефинише као „краће групно путовање, излет у забавне, културне, научне, спортске и др. сврхе; заједничка посета знаменитих места, споменика и сл.“ Видимо да образовни аспект екскурзија није експлицитно укључен у примарно значење речи (наравно, „културне и научне сврхе“, те „посета знаменитих места“ укључују и образовни аспект јер претпостављају и учење). Ако као основне карактеристике екскурзије разумемо групно путовање и образовање, приближавамо се оном значењу појма у којем га најчешће користимо, а то су школске екскурзије. „Правилник о извођењу екскурзија у школама“, дефинише школску екскурзију као „факултативну ваннаставну активност која се организује ван школе“. Из саме дефиниције појма можемо разумети предности које школске екскурзије пружају у односу на традиционалну образовну ситуацију у учионици. Резултати неких истраживања указују да је једна од највећих вредности школских екскурзија, по чему се оне памте у одраслом добу, излазак из рутине учионице (Pace, Tesi, 2004). Међутим, друга истраживања наводе констатацију да се на локалитету у дестинацији тежи што већем пресликавању рада у учионици (Lai, 2002).

Интересантна је и веза наставних (школских) екскурзија и туристичких путовања (аранжмана) на шта се она углавном сведу. Примарни циљ организовања наставне екскурзије јесте едукација а не забава и провод. Без обзира на установљене различитости и наметнуте дилеме у вези позиционирања школских екскурзија у тзв. „културни туризам“, по свом доминантном карактеру, оне спадају у едукативно-образовни туризам. Занимљиво је поменути да резултати многих истраживања показују да се образовање перципира као једна од функција туристичких путовања која се реализују у слободном времену (Качавенда-Радић и Радић, 2009). Едукациони туризам је у извесној мери присутан и у другим формама туризма (Хацић, 2004). У наставним екскурзијама едукација је основни мотив за боравак ученика на дестинацији. Стога наставне екскурзије, као специфичан вид туристичких кретања, због својих циљева и задатака, структуре учесника и других битних фактора захтевају пажљивији прилаз њиховом осмишљавању који би био близак дидактичким принципима на којима се заснива процес школског учења.

ТЕРЕНСКИ РАД И ГЕОГРАФСКА ЕКСКУРЗИЈА АУТОХТОНА НАСТАВНА МЕТОДА

Пратећи актуелну ситуацију у нашем образовном систему долазимо до простог закључка да наставни предмет географије губи значај као предмет у образовно-васпитном систему. Питање је зашто? Многоструки разлози су за то али се збирно могу уврстити у три главна разлога:

- Не прати се развој географије у свету;
- Велика разлика између научне и наставне географије (дескриптивизам и вербализам);
- Развој методике наставе и дидактике не прати развој географије.

Да ли су кабинетски начини извођења наставе томе допринели у мањој или већој мери тешко је претпоставити јер је богатство различитих начина организовања и извођења наставе које данас срећемо у нашој школској пракси омогућило занимљивије и сврсисходније часове географије у учионицама. Да ли је то довољно да се побегне од дескрипције и вербализма? Сигурно није. Теренски рад и наставне екскурзије нису експлицитна наставна метода већ су посебан организациони облик наставе који захтева знатно веће ангажовање наставника или професора, као његовог организатора, и ученика као директног учесника у таквом начину извођења наставе. Данашњи концепт савремене наставе се базира на развијању способности мишљења код ученика (не искључиво стицање знања). Сличан је концепт и савремене наставе географије чији је крајњи циљ развијања географског мишљења и закључивања. Стога долазимо до закључка да су теренски рад и наставна екскурзија аутохтона и основна географска метода којом ученици или студенти:

- Развијају географско (логичко) мишљење;
- Развијају визуелно памћење;
- Схватају културу кретања.

Наставне екскурзије чине комплексан облик путовања који подразумева примену разноврсних наставних метода: непосредно посматрање геопростора, истраживачки разговор, коришћење различитих инструмената, картографски рад, графичко приказивање, наставни разговор, излагање, објашњавање, описивање, реферати ученика. Њихова дидактичко-методичка улога у реализацији образовно-васпитног процеса се огледа у активизацији логичког мишљења и развијању визуелног памћења код ученика. Кроз реализацију наставне екскурзије максимално се активирају ученичке способности и мобилишу наставнички капацитети. Код ученика се развија другарство, солидарност, организованост и толерантност, научни поглед на свет, подстичу се естетски и емоционални доживљаји. Повремене екскурзије и излети непосредно доприносе развоју организма ученика, јачању и стабилизацији њиховог емоционалног живота. Екскурзионе активности доприносе да се наставници перманентно усавршавају и да боље упознају своје ученика што значајно подиже емоционалну и радну климу у учионици по повратку са наставних екскурзија.

Класификација наставних екскурзија је многострука.

Према *предмету проучавања* наставне екскурзије могу бити:

- тематске, организују се ради обраде гранских садржаја (климатолошке, геоморфолошке, педолошке, демогеографске, урбаногеографске, привредно географске...)
- регионалне, организују се ради комплексног посматрања и проучавања неког предела (богатијег су садржаја, захтевају свестранију припрему, чврсту организацију, трајнију ангажованост ученика).
- Према дидактичкој намени екскурзије могу бити организоване:
 - са циљем стицања нових знања,
 - са циљем утврђивања стечених знања,
 - са циљем примене стечених знања у пракси.
- Према месту обављања екскурзије се деле на:
 - локалне-завичајне, везане за географску средину у којој се налази школа и најближа суседна насеља,
 - земаљске, одржавају се сваке године на почетку или на крају школске године у трајању од око седам дана, са циљем да се упознају занимљиви предели наше земље. У новије време, практикују се нови видови екскурзија, тј. одлазак у иностранство (стручна екскурзија).
- Према времену трајања екскурзије могу бити:
 - у трајању од 1 до 3 сата,
 - полудневне,
 - једнодневне,
 - вишедневне.

Иако су смисао и циљеви наставних екскурзија јасни, будући да су одређени критеријумима у домену васпитно-образовне делатности, потребно је истаћи извесне особености екскурзионих кретања, као облика туристичких кретања, односно, утврдити међу њима извесне корелативне односе. При томе је неопходно истаћи да многи теоретичари туризма наставне екскурзије као теренски облик наставе не уврштавају у категорију туристичких кретања. Ипак, аутори су мишљења да у приступу овом проблему не треба бити искључив. На то упозоравају чињенице да су у организовању наставних екскурзија укључене многе компоненте из домена тзв. индустрије путовања. Осим тога, потражња за ученичким екскурзијама и типично туристичким екскурзијама са културно-рекреативним садржајима је релативно стабилног карактера, због чега им је и економски значај велики. Врло је упечатљив пример наше земље, деведесетих година прошлог века, када је опадањем општег промета туриста услед економске кризе, значајан део делатности из индустрије путовања налазио главне изворе прихода на тај начин што се стављао у позицију посредника и даваоца услуга у организовању екскурзионих кретања која су по свом смислу и суштини требало да буду наставна.

За наставне екскурзије, уколико немају карактер стационираног теренског рада, јер у том случају не би било адекватно користити термин екскурзиона кретања, карактеристично је да, због преовлађивања културно-образовних момената, предмет интересовања су природне и антропогене компоненте средине које, иако не искључиво, ипак у знатној мери поседују туристичке привлачности, најчешће куриозитетне, естетске и атрибуте знаменитости. Наставне екскурзије, због својих специфичних, деликатних и високих захтева постављају сложеније задатке, првенствено пред наставницима, а са друге стране, од путничких агенција које их организују, захтевају максимално ангажовање око коректног извршавања обавеза носиоца

делатности путовања (угоститељска делатност, делатност путничког саобраћаја, делатности и објекти забаве, информативна и водитељска служба појединих установа и др). Ако се наставне екскурзије организују према одговарајућим критеријумима оне су, због чврстог плана и организације, прецизно постављених дужности и континуираног извршавања задатака од стране ученика, што подразумева успостављање њихове емоционалне саморегулације, захвалније за агенцију и даваоце услуга јер су по правилу мање скопчане са могућностима ексцесивног понашања. Ако се оно и јави, испољава се у изузетним околностима и појединачним случајевима, у блажем виду и на њих се благовремено и адекватно може реаговати. Осим тога, пошто овакве екскурзије подразумевају и примену дидактичке фазе, вредновање рада и резултата у извршавању постављених задатака, као и успостављање континуитета са школским активностима, досадашњим истраживањима је доказано да наставне екскурзије утичу да само понашање ученика на њима буде ближе школском режиму, него што је то случај са екскурзијама код којих преовлађују рекреативни садржаји.

Из наведених чињеница произилази да се организаторима и пружаоцима услуга даје могућност да без анксиозности, спонтаније а тиме и професионалније ураде свој део посла. Уравнотежено интерперсонално понашање, у таквој ситуацији омогућава стварање узајамног поверења, а обостраним извршавањем обавеза своди евентуалну појаву штете на минималне размере. Стварају се предуслови да се дружељубивост, радозналост, маштовитост, осећај за лепо, код ученика испољава на потпунији начин него у атмосфери школског објекта. Методички узевши, када је у питању ефикасност учења, на екскурзији постоји низ услова који олакшавају учење и боље разумевање, постизање економије у учењу, дуже памћење наученог и стварање бољих психолошких услова за успешно учење. Наведени подстицајни сплет околности ствара предуслове да се природне вредности и културна добра на потпунији и комплекснији начин користе и доживљавају.

Добро припремљена, професионално организована и адекватно изведена школска екскурзија је изузетно одговоран и веома комплексан посао. Ова сложена наставна метода школског рада превазилази школу која у пракси захтева координацију рада стручњака из више области. Организовано путовање ученика је друштвено условљен феномен. Друштвене промене деведесетих година прошлог века су створиле услове за хаотично стање у области организације наставних екскурзија. Пораст броја екскурзија, односно њихова масовност, од којих највећи део немају, у правом смислу, наставни карактер иако се формално подводе под ту категорију, утицао је да су се у путничко-агенцијску делатност, која се првенствено бави организовањем екскурзија, укључивали субјекти слабог пословног морала, што је имало за последицу лоше пословање које се, није само огледало у нехатности, већ и у намерним преварама путника и давалаца услуга. Зато је и потребно да се стриктним поштовањем одговарајућих прописа спречи ова појава. Да би се то превазишло, Министарство просвете Републике Србије је 1997. године израдило, до тада, најсвеобухватнија упутства за организовање школских екскурзија и наставе у природи. Те исте године је Асоцијација туристичких агенција (YUTA) установила стандарде које туристичка агенција треба да испуни да би била подобна за укључење у реализацију дечијег и омладинског туризма. У складу са тим је извршила ревизију и саставила списак адекватних агенција. Као резултат сарадње више институција, издат је тзв. Приручник за организовање екскурзија и наставе у природи, намењен директорима школа. То је било добро као први корак стандардизације и уношења реда у заиста хаотично стање у овој области које одликују деведесете године 20. века. Од тада су правилници и упутства више пута допуњавани и усавршавани. Били су предмет јавних расправа и адекватних скупова. У циљу задњих допуна и измена Министарство просвете је формирало комисију од представника седамнаест разних релевантних институција, удружења и других министарстава. Дакле, у протеклој деценији су учињени значајни помаци. На општем националном нивоу су артикулисани циљеви, задаци, програми, дужине трајања екскурзија зависно од нивоа школовања, услови реализације, евалуација и слично.

Међутим, са образовно-васпитног становишта ова врста регулисања и стандардизације јесте потребна, односно, неопходна али и најмање довољна. Пракса потврђује да се, поред свих правилника и одредби, сваке године у време одржавања школских екскурзија дешавају разне појаве, потпуно супротне главним интенцијама, од неприличних понашања ученика, али и наставника, до фаталних дешавања међу вршњацима у групи или у контакту са вршњацима рецептивног места (Качавенда Радић, 2013).

Према правилнику Министарства просвете јасно су дефинисани задаци који се остварују реализацијом наставних екскурзија:

- проучавање објеката и феномена у природи и уочавање узрочно-последичних односа у конкретним природним и друштвеним условима;
- стицање нових сазнања;
- развијање интересовања за природу и изграђивање еколошких навика;
- упознавање занимања људи која су карактеристична за поједине крајеве;
- развијање позитивног односа према националним, уметничким и културним вредностима;
- изграђивање естетских, културних и спортских потреба и навика, као и позитивних социјалних односа међу ученицима и наставницима.

Испуњење ових захтева налаже, пре свега, велико дидактичко-методичко искуство наставника који организују наставне екскурзије али и несумњиву професионалност туристичке агенције која пружа услуге организатора пута. Теренски рад или наставна екскурзија не подносе шаблоне, наставне моделе, својеврсне методичке рецепте, рутинске приступе обради наставних садржаја, већ захтева увек нови, креативан, стваралачки, стручни и дидактичко-методички поступак. Са обзиром да је за успех екскурзије неопходно правилно и потпуно владати техником посматрања предмета, појава, процеса и односа потребно је ученике научити вештини визуелизације простора у коме се одвија наставна екскурзија. Посматрање је намерно, планско перципирање, проучавање, истраживање објеката или процеса. Да би квалитет посматрања био задовољавајући оно треба да подразумева:

- јасно постављање задатка,
- треба да буде што потпуније и детаљније,
- потребна је претходно добра припрема, како би се стекла потребна знања о посматраним предметима,
- посматрање је планско (саставити план, редослед посматрања),
- веза перцепције са активним радом мишљења (упоређивање, одлике, особине, подаци и објашњавање затеченог стања),
- способност говорног и писменог формулисања резултата посматрања.

Да би ученици стекли ову вештину треба испоштовати принцип поступности. Треба им дати најпре једноставније а потом теже и сложеније задатке. Најпре се посматрају једноставнији појединачни предмети а затим се прелази на комплексно посматрање околине.

Припрема наставних екскурзија подразумева неколико битних корака који се односе на припрему наставника, припрему ученика, реализацију екскурзије и постекскурзионе активности. При стручном планирању екскурзије (наставникова припрема) битно је одредити:

- правац кретања,
- избор радних места и објеката посматрања,
- избор облика и метода рада (описивање, приповедање, дијалог, самостално излагање ученика, комбиноване методе...),
- примена одређених наставних средстава ради презентације оног дела стварности који се не може визуелно на терену уочити.

Након израђеног плана путовања, наставник појединачно предвиђа шта ће се обићи сваког дана и прави детаљну сатницу активности у току сваког радног дана. Планирање теренског рада мора бити врло прецизно, тако да ученици знају шта ће у сваком тренутку радити. Временска артикулација је веома битна ставка наставникове припреме која му омогућава да одреди тачно време трајања радних активности на сваком појединачном радном месту.

Наставну екскурзију не треба схватити као лакши наставни рад који пружа могућност одмора од наставе и учења, нити је треба третирати као методу која се налази на маргини наставног рада, као својеврсно излетничко путовање ради одмора и рекреације. Најбитније је да на наставној екскурзији постоји чврст режим ученичких занимања. Само такав режим осигурава потребну дисциплину и безбедност свих учесника на екскурзији. Без њега није могуће у потпуности реализовати постављене задатке наставне екскурзије.

По припреми наставника приступа се припреми ученика за њихово излагање на екскурзији. То подразумева припремне часове пре одласка на екскурзију са јасно постављеним задацима и циљевима који се од ученика очекују. При презентацији садржаја екскурзионих тура, треба се ослањати на примену модификоване илустративно-демонстративне методе у географском простору Њена примена има основу у усменом излагању уз избегавање читања реферата.

НАСТАВНА ЕКСКУРЗИЈА И ЕФИКАСНОСТ УЧЕЊА

Контакт са садржајима на наставној екскурзији је другачији од уобичајног начина учење, освежавајући. У средини где су имагинарни, књишки упознати објекти, појаве и процеси непосредно и стварно присутни стварају се одговарајући психолошки услови за њихово успешно сазнавање, тј. побуђује се мотивација за усвајањем садржаја и тиме настају услови за већу концентрацију пажње субјекта. Многобројна истраживања су показала да је велики број ученика тзв. „визуелни тип“ (америчка пракса говори о бројци од 75%, док је код нас тај број око 80%), односно да пре усвајају нова знања ако неки објекат, појаву или процес виде у његовом геоокружењу.

Непосредно посматрање простора, чини ученика активним и енергичним и одржава његову пажњу усмереном ка одређеном циљу. Код ученика се побуђује интересовање, које је неопходно због чињенице да се интереси могу свести на појачану пажњу. Интересовање усмерава све психичке процесе (пажњу, перцепцију, памћење, мишљење). Посматрање терена са унапред постављеним задацима изнуђује захтеве за его-укључивањем учесника екскурзионих тура. Ово укључивање је утолико веће, уколико се претходним налозима настоји да се код ученика формира дирекција мишљења у решавању задатака и подстицању за трагањем у стварном простору. Интересовање као тенденција да се нешто упозна, условљена је два компонента - свешћу о значају сазнања и његовом емоционалном привлачношћу. У геопростору оно се може брже и успешније постићи него употребом информационих средстава, тј. методом предочавања.

Омогућавајући непосредан контакт са објектима, појавама и процесима из појединих наставно-научних области (предмета), наставна екскурзија, као најбољи реализатор принципа очигледности, поред осталог, доприноси много бржем савлађивању наставних садржаја. Неопходност остваривање ове функције екскурзија проистиче и из чињенице да је рационализација и економисање са временом утрошеним за учење један од критеријума ефикасности праксе учења. Осим тога, постоји општи захтев да се реализацијом учења у школском раду постигне што већи степен рационалности у погледу расположивог времена и стварних ученичких снага и напора.

Непосредан контакт са компонентама геопростора на наставним екскурзијама треба да буде тако организован да учеснику учини усвојене наставне садржаје трајнијим, односно да успори процес заборављања. Теренски рад који подразумева разноврстан методски поступак води ка бољем осмишљавању садржаја, а осмишљенији садржаји се заборављају много спорије него неорганизованији. Бољим схватањем односа компонената простора ствара се могућност уопштавања која спречава могућност интерференција. Тиме је ученик у бољој позицији када треба да изврши трансфер тако обрађеног градива на решавање нових проблема. Све наведене околности имају, као првенствени резултат, трајније задржавање комплетније усвојених садржаја.

ЗАШТО СЕ ТЕРЕНСКИ РАД И НАСТАВНЕ ЕКСКУРЗИЈЕ НЕ СПРОВОДЕ?

За потребе рада спроведено је анкетно испитивање у основним и средњим школама на територији Војводине (градови Нови Сад, Кикинда, Сремска Митровица, Зрењанин, Сомбор и Суботица). Том приликом анкетирано је 100 наставника географије (76 жена и 24 мушкарца старости између 29 и 55 година). Постављена су им три питања:

- Да ли изводе теренски рад и наставне екскурзије у спровођењу и реализацији постављеног наставног плана и програма,
- Ако је одговор ДА, колико често то раде,
- Ако је одговор НЕ, који су разлози за изостанак теренског рада и екскурзија у наставном процесу.

Добијени су следећи резултати. Од 100 анкетираних наставника само 12 спроводи и користи теренски рад и наставне екскурзије у свом раду. И то раде веома често. Истичу то као најинтересантнији део својих наставних планова. Свесни су организационих предуслова који се стављају пред њих приликом осмишљавања и спровођења таквог вида наставе али га се радо прихватају јер су резултати очекиваног постигнућа њихових ученика изнад просечног. Сви наставници који користе теренски рад и наставне екскурзије у свом раду са ученицима су млађи (њихова просечна старост износи 35 година) и у свом факултетском школовању су имали наставне планове у којима се примена теренског рада и екскурзија изучава као посебан предмет на професорском смеру географије. И они тако стечено знање само примењују у својој наставној пракси.

Од 88 наставника који су дали одговор НЕ на постављено питање о примени теренског рада и наставних екскурзија у извођењу наставног процеса чак половина (40 наставника) се оправдало недостатком времена као ограничавајућим фактором за изостанком поменуте наставне методе. То се, свакако, не може узети као релевантан разлог јер сваки лични напор у остваривању погодне атмосфере за постизање бољих ученичких резултата се сматра и личном професионалном сатисфакцијом. Нажалост, данас многи наставници то нису у стању или не желе да схвате. Као основни организациони проблем наводи 22 наставника. По 10 наставника као проблем наводе превелику удаљеност погодне терена од школе и велике материјалне трошкове приликом организације терена и екскурзије. И овде имамо случај недовољног радног ангажовања наставника у спровођењу наставног плана и програма. Принцип очигледности који доминира приликом употребе терена и екскурзија у настави веома лако пренебрегава поменуто оправдање. Материјални издаци не би требало да представљају проблем у организацији ако се руководимо принципима тржишне економије приликом организовања и спровођења терена. Осталих 6% наставника као разлог зашто не спроводе терене и екскурзије наводе немогућност добијања сагласности за такав начин рада. Свесни смо да је последњих година дошло до енормног пораста вршњачког насиља и насиља ученика према својим наставницима, чак до те мере да су се у рад школа морале укључити и безбедносне структуре (полиција, пре свега) а да су правне норме које штите дечија права доведена до правила да су, за њихово ангажовање у школским и ваншколским активностима, потребни обавезни родитељски потписи и одобрења. Али то није нерешив проблем. Поверење ученика и родитеља у наставнике се не стиче преко ноћи већ упорним, студиозним и исправним радом.

Нажалост, анкета нам је показала да су пред наставницима који желе да примене теренски рад и наставну екскурзију у свом свакодневном раду са ученицима на предмету географија, многобројни изазови, оптерећења и предуслови. Неки су оправдани, неки не. Али, и поред тога, 12% наставника се хвата у коштац са проблемима, решава их и својим ученицима омогућава да географију схвате, разумеју и науче у другачијем окружењу, њима приоднијем и лакшем за схватање. Остали се држе крутих правила која постоје у учioniчким условима рада. Вербализам и монолошка метода су главни непријатељи савремене наставе географије. Сигурност и конформизам учioniце се тешко мења свакодневним изазовом терена. Проблеми који се јављају приликом организације терена и екскурзије постоје али прави наставници их решавају. Сви остали траже само изговоре.

ЗАКЉУЧАК

Учење у фази извођења теренског рада и наставних екскурзија носи своје специфичности, па можемо говорити о посебном стилу учења. Користећи могућности које терен и екскурзија пружају, њега у највећој мери карактерише, или би требало да га карактерише когнитивно (искуствено), ситуационо и активно учење. Наставна екскурзија је типичан пример за примену и преплитање ових врста учења. Учење на основу претходног искуства и кроз стицање нових искустава не само да је карактеристично за ђаке него и наставнике. На екскурзијама и наставници искуствено уче. Школске екскурзије пружају највише могућности за приближавање поучавања и учења.

Будући да се они који уче налазе у природној физичкој и социјалној средини или окружењу које омогућава искуствено усвајање знања и вештина из различитих области и то кроз посебан вид социјалне и природне интеракције, учење на екскурзијама је у великој мери ситуационо учење. Предвидљиве нове ситуације, а поготово непредвидљиве и ризичне ситуације које свако путовање са собом неминовно носи, значајан су фактор који утиче на обликовање и специфичност учења на екскурзији.

Стара кинеска изрека каже: „Реци ми - заборавићу; покажи ми - можда ћу упамтити; укључи ме - разумећу“ (Getz, 2007). Међутим, нису све активности на екскурзији и сви образовни садржаји погодни за учење са партиципацијом, али треба искористити могућности оних који

то јесу. Изналажење оптималног нивоа у распону две супротности, између пасивног слушања и пасивног посматрања до активне партиципације, те између крајње зависности и потпуне аутономије у активностима које екскурзија обухвата, посебан је проблем (Getz, 2007).

Емпиријска истраживања потврђују да су најефектнија, највише се цене и најдуже памте касније у животу, знања и вештине стечене кроз активности на екскурзијама које подразумевају активну партиципацију (Pace, Tesi, 2004). Модерни светски музеји, зоо-вртови, ботаничке баште и друге институције и локалитети чију посету обухвата програм екскурзије, конципирају се тако да нуде низ активности у којима могу да учествују сами посетиоци у стварности или виртуелној симулацији, на пример, неке историјске епохе или догађаја. Утврђено је да такве активности подстичу висок ниво креативности, развој вештина и способност критичког мишљења, слободу реаговања и експериментисања у решавању проблема уз преплитање ранијег и новостеченог искуства. Поред тога, имају и високо мотивационо дејство за даљим образовањем.

На екскурзијама се наставни програми реализују повезивањем са геопросторном и социјалном средином што резултира тиме да се ученици развијају свеобухватно и свестрано. Крајњи исход сваке наставне екскурзије треба да буде задовољан ученик. Појам задовољног ученика најближи је појмовима оствареног, мотивисаног, сигурног, самоувереног, самопоштованог, срећног ученика. Екскурзија је квалитетно реализована када се са ње врати задовољан ученик. Изузев педагошке застарелости и тврдокорности (што је анкета и показала), нема ниједног разлога да тај захтев не уважимо и не испунимо.

ЛИТЕРАТУРА

- Getz, D. (2007). *Arts, Culture and Tourism - Partnerships and challenges*. Retrieved from: <http://rich.dit.ie/documents/Professor%20Donald%20Getz%20University%20of%20Calgary.pdf>
- Каџавенда-Радић, Н., Радић, И. (2009). *Cultural Tourism: Educational Competence of Tourist Guide*. In *Alternative Tourism – Theory and Practice*, Teress Project Ltd. (Bulgarian Academy of Sciences, Institute of Geography, CD-ROM, 2009 release).
- Lai, K. C. (2002). *Fieldwork as meaningful learning: The role of authentic assessment*. Paper presented at the Regional Conference of the International Geographical Union: Geographical Renaissance at the Dawn of the third Millennium, Durban, South Africa.
- Nardo, D. (2005). *Leisure Life of the Ancient Greeks*. Gale: ftomson.
- Pace, S. & Tesi, R. (2004). *Adult's Perception of field trips taken within grades K-12: Eight case studies in the New York Metropolitan Area*. *Education*, 125(1), 30–40.
- Баковљев, М. (2000). *Дидактика*, Научна књига, Београд.
- Качавенда Радић Н. (2013). *Школске екскурзије – нексус педагогије, андрагогије и туризма*. Андрагошке студије, број 1, стр. 161 -182, Институт за педагогију и андрагогију Филозофски факултет, Београд.
- Попов, М. (2001). *Туристичке агенције-индустрија путовања*. Туристичка штампа, Београд
- Рајнберг Ф. (1948). *Методологија научног истраживања*. Научна књига, Београд.
- Ромелић, Ј. (2002). *Методика наставе географије*. Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
- Ромелић, Ј., Томић, П. (2001). *Проблеми схватања и примене принципа и правила очигледности у настави географије*. 14. Конгрес географа Југославије, Београд: Српско географско друштво, 20-24. септембар, стр. 395- 400.
- Рудић, В. (1991). *Методика наставе географије*. Научна књига, Београд.
- Хаџић, О. (2004). *Културни туризам*. Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.

FIELD WORK AND EXCURSIONS, A NEGLECTED METHOD IN TEACHING GEOGRAPHY. WHY?

**Branko Ristanović⁵, Dragana Milošević⁶,
Aleksandar Popović⁷, Dragana Vesović⁸**

Abstract: Geography, as a multidisciplinary science, in the 21st century faces increasing challenges and problems in its implementation as a school subject. It is losing importance as a subject in the educational system. There are many reasons for this: in our school practice, there is a big difference between scientific and teaching geography (description and verbalism), motivational problem (for both students and teachers), the development of teaching methodology and didactics does not follow the development of geography. Can and must the zone of conformism that reigns in the classroom be replaced by getting out of it? Are teachers ready for it? And why they didn't. The survey in primary and secondary schools, conducted for the purposes of this research, provides answers to the questions posed. Field teaching is teaching in the original reality. Its application is obvious and justified. Finding a balance between classroom and field teaching is a challenge for geography professors. Mastering this process leads to the realization of the modern concept of teaching geography, the ultimate goal of which is the development of geographical (logical) thinking and reasoning.

Key words: Field work, excursion, geography teaching, survey

⁵ University of Novi Sad - Faculty of Science, Trg Dositeja Obradovića 3, Novi Sad, Serbia, brankoris@yahoo.com, ORCID: 0009-0006-6002-1999

⁶ Elementary school "Svetozar Marković", Kosovskih Junaka 10, Lapovo, Serbia

⁷ Elementary school "Vukova memorial school", Tršić, Serbia

⁸ Dorm for secondary school students, Užičke Republike 116, Užice, Serbia